

Szakmai háttéranyag

a húsvéti foglalkozás ismereteihez kapcsolódóan

A tavaszi ünnepkört is többféleképpen lehet felosztani attól függően, hogy az áttekintéshez mely szempontot választunk:

1. Húsvét köre
2. Pünkösd köre

A hamvazószerdától húsvétig, ill. húsvéttól pünkösdig terjedő periódusok ünnepeinek tartalmát sajátos többrétegűség jellemzi. Az egyházi fogantatású ünnepek keretében a vallási vonatkozások mellett a mezőgazdasági tevékenység eredményességének biztosítására, mintegy megszentelésére vonatkozó szokások jelennek meg.

Húsvéti ünnepkör

- mozgó ünnep, időpontját 325-ben a niceai zsinat a tavaszi napéjegyenlőséget (márc. 21.) követő holdtölte utáni első vasárnapban állapította meg. Március 22.-e és április 25-e közé eshet. A húsvét napjának helye évente változik a naptárban. Ilyen módon gyakorlatilag négy hét különbség is adódhat a húsvét legkorábbi és legkésőbbi időpontjai között. → ez az ünneplés módját is némileg befolyásolhatja, mivel az élelmiszertartalékok, az időjárás, a tavaszi munkák menete és hasonlóak is színezik, árnyalják azt.
- Húsvétvasárnapot megelőző virágvasárnapkal kezdődik, majd jön a nagyhét, húsvétvasárnap, húsvéthétfő és a fehérvasárnapkal zárul.

Nagyböjt

- Hamvazószerdától húsvétvasárnapig tart, a húsvéti előkészület ideje. A 40 napos böjt a 7. sz.-tól szokás. 1091-ben II. Orbán pápa iktatta törvénybe.
- A nagyböjt: a húsvét előtti hat hét, amely időszak a keresztény egyház legnagyobb ünnepére való felkészülés jegyében zajlik. A magatartásra, viselkedésre vonatkozó elvárások egyfelől a gyász, a bűnbánat jegyében fogantak. Ez a zajos, vidám ünnepek megtartásának tilalmaiban fogalmazódik meg. A bűnbánat ideje a testi-lelki megtisztulás ideje is, ami az újrakezdésre, megújulásra vonatkozó mozzanatokat is tartalmazza.
- A nagyböjt ideje a kikelet idejével esik egybe. A kifejezés 1575 óta adatolt a magyar nyelvben, minden bizonnyal a jószág kihajtásával, a mezei munkák megkezdésével áll összefüggésben. Azt is sugallja, hogy az események színtere többé nem a zárt, hanem a szabad, kinti tér.
- E népszokás-hagyományok különféle történeti hagyományokból származnak. Sok esetben sem a szokás eredete, sem a pontos jelentése nem, vagy alig rekonstruálható már.
- A nagyböjt idejére jelentős határnapok esnek, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban a húsvéttal, vagy a pünkösszel:
- Időjárást jósló napok: Sándor, József, Benedek
- Különböző munkák elvégzésére, a megkezdésre megjelölt napok:
 - márc. 25 – Gyümölcsoltó Boldogasszony (hiedelem szerint érdemes a gyümölcsfákat, szőlőt oltani).
 - ápr. 24 – Szent György nap (állattartásban jelentős – kihajtani az állatokat), és időszaki munkára való cselédszegődés határnapja is lehet ez a nap.

- márc. 12 – Gergely nap – falvakban iskolás gyermekek jártak házról házra énekelve és tanítójuk számára adományt gyűjtve. Cél: a tanító tevékenységének honorálásán kívül új diákok toborzása
- A határnapok helyi változatainak kialakulásában szerepet játszottak például a cselédszegődttetés vagy a tavaszi nagy vásárok időpontjai is.
- A nagyhét folyamán sűrítve jelennek meg azok a szokáselemek, amelyek a húsvéti periódus egészére is jellemzőek.

Hamvazószerda, böjtfogadó szerda, aszalószerda, szárazszerda

- **Hamvazás**, hamvazkodás (gyógyító erőt tulajdonítottak neki). Az elmúlt évi szentelt barka hamuját a pap megszentelte, és keresztet rajzolt a hívek homlokára. „Aki hamvazkodik, nem fog fájni a feje.” Tréfás példája is (meszelővel, kormos vízzel farsangban – amelyik lányt így möghamvazzák, következő farsangkor férjhez megy). Az ételeket még csonkacsütörtökön meg lehetett enni. Hamuszórás, hamuhintés a bűnbánat ősi jelképe
- Egyházi étkezési, szórakozási, mulatozási **tilalmak** mellett, illetve ellenére elsősorban böjti vasárnapokon jellegzetes ifjúsági, böjti játékok alakultak ki.
 - Legismertebb böjti játék a karikázás volt. A tánctilalom a karikázóra nem vonatkozott. Rendkívül archaikus szokás. Eredeti kísérete egyszólamú ének
 - Mancsozás: csoportos játék, botokkal kellett eltalálni a magasba dobott golyókat. Akinek nem ment, kiesett. A legények cifra mancszó botot faragtak a nekik tetsző lányoknak.
 - Volt fogócskázás Ipolyságban
 - Szeged környékén métázás, dólézás, csülkőzés, énekes-táncos játékokat játszottak.
 - Kutyasutu: T alakban összetett gerendákból forgó alkalmatosság, amit ketten hajtottak, ketten ültek rajta. A lányok rongy vagy tehénszőr labdával játszottak (Alföld), köcsögöt dobáltak (Dunántúl).
 - Kis és nagylányok együttes játéka az ulicskázás, a hajujvárazás (Nyitrában), egykori avató rítus nyoma él. A kislányt „keresztlányom”-nak, a nagyot „keresztanyámnak” szólította a kicsi. Magasra dobtak egy követ, kívántak minden jót.
 - Pilikézés: 3 guguló lány körül vonultak a többiek kanyargósan.
 - Cickomozás, karikázás: tavaszi lány-körtánc (archaikus). A böjti vasárnapokon lányok és legények végigvonultak a falun, énekeltek, játszottak búj-búj zöld ágat (szederinda).
 - Sajbózás: a név a német Scheibe = korong szóból jött, német eredetű. A legények fakarikákat készítettek, hosszú botra tűzték, megtüzesítették, fejük felett lóbálták, deszkához csapták és elrepítették, közben kiáltották, kinek küldik. Elszórt adataink vannak róla, egyházas és elnépiesedett válfajáról. Szatmárban szentek nevének kiáltásával csinálják.

Virágvasárnap

- A húsvéti s egyben a tavaszi ünnepkör bevezetője a húsvét előtt egy héttel levő virágvasárnap, Jézus diadalmas bevonulásának emléknapja.
- Az ország északi és északkeleti részének több községében virágvasárnap zajlott a **kiszebaba égetése**. Magát a kiszebaba-égetést a tavaszi időpontja ellenére inkább farsangi szokások egyik változataként értelmezi a szakirodalom.
- **Barkaszentelés** Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának tiszteletére. A 7. sz. óta pálmát szentelnek. A gyerekek és a tanító gyűjtöttek barkát, énekelve, templomot 3x kerülve vitték vissza. Nem szabad bevinni a barkát a házba, mert sok lesz a légy bent vagy nem lesz fias a tyúk tojása. Viszont jó villám és rontás ellen. Bukovinában a sírokra is tesznek, ezzel gyűjtanak be a

lakodalmi kalácsnak stb. Füstöltek vele, hamvazkodtak és azt hitték, annyi liba kel ki, ahány szem van a barkán. A kert földjébe tűzik, hogy elűzze a férgeket. A virágvasárnap előtti héten kell vetni a virágmagokat. Kapufélfára tűzve véd jégeső, villám, minden ellen. A templomban ekkor megszentelt barkát, mint szentelményt országszerte tehát sokféle céllal használták fel. (vihar ellen, állatgyógyításra) A szentelt barka egyébként csak egyik változata azoknak a zöld ágaknak, virágoknak, sarjadó növényeknek, amelyek a tavaszi ünnepkör során a népszokásokban jelentést hordozó kellékként előfordulnak.

- **Zöldághordás** – virágvasárnap a tavaszt behozták a faluba jelképesen egy zöld ággal (Zöld ág, zöld levelecske, nyisd ki uram a kapudat, had bújak be rajta – eladó lányok vonulásának éneke). Kalotaszegen ekkor kimennek virágot szedni. Nyitra, Hont, Nógrád, Pest, Heves: kiszehajtás. Zoboralján volt villózés (és kiske is, ami összekapcsolódott néhol). Kiske (kici – korpából készült savanyú leves, böjti étel; kicevice, banya) – menyecskének öltöztetett szalmabáb, amit a lányok énekszóval a falun kívül vittek, ott elégették vagy vízbe dobták. A tél, böjt, betegség megszemélyesítője. Menyecskeruhában volt Menyhén, Ipolyságban viszont csúnya rongyokban, bekormozva. Hiedelem: akik öltöztetik, még az évben férjhez mennek. A kiske úsztatásakor szétszedték, minden lány egy szalmacsomót fogott, és akié előbb leért a vízen, az férjhez ment. Vizes szalmacsomóval dörgölték az arcukat, hogy ne legyenek szeplősek. Akik nem adtak ruhát a kisére, azokat kiénekeltek.
- **Villózés** kelléke a felszalagozott villóág, kifújt tojásokkal. A szláv tündér, a latin lomb szóval hozzák kapcsolatba a villót. A legények a lánynak szerezték be a 1,5 m-es ágot, aztán feldíszítették, vonultak vele. A gazdasszonyok egy gallyat letörtek a zöld ágról, és egy kislibát átbújtattak alatta, hogy sok kikeljen. Kiske kivitele és villó behozatala összeolvad valahol, és a tél, a rossz, betegség, jégeső kivitele után az új életet, a jót, a termékenységet hozzák be. Kodály és Manga jegyezték le sok változatot.

Nagyhét – tavasz megújítása → emberi környezet megtisztítása. Jeles napok a nagycsütörtök, nagypéntek, nagyszombat. Pilátus verés, Pilátus égetés – a nagyhét egyik napján gyerekek verték a templomi padokat. Néha ezek roncsaiból rakták a máglyát a nagyszombati tűzhöz. Volt, hogy Pilátus alakú deszkát vertek, vagy a fűszálakat gyékény ütővel verték (pancillusoztak -- Szőregen).

A nagyhét munkanapjai a húsvét ünnepére való gyakorlati és lelki előkészületek jegyében zajlottak párhuzamosan. A megtisztulás formájában fogalmazódott meg egyfelől, másfelől a hétköznapi tennivalókra is vonatkozott. Általánosan elterjedt szokás volt, hogy a házakat kimeszelték, a házat díszítő textíliákat, a télen használt ágyneműt, ruhákat kimosták, kicserélték. Megtisztították a ház udvarát, az istállókat, ólakat, mezei ösvényeket, kutakat. Az ünnepi étkek elkészítése is megkezdődik.

Nagycsütörtök:

- Krisztus elfogásának, megkínzásának kezdete.
- Általánosan elterjedt szokás, hogy nagycsütörtöktől nagyszombatig nem harangoznak, mert „a harangok Rómába mennek”. A harang helyett kereplő jelzi az időt, istentiszteletek kezdetét. Sopron környékén csörgettek. Gyerekek adománygyűjtése mindkettőhöz (tojás, pénz). Gonoszúzó zajcsapás.
- A szakkutatás szerint a nagycsütörtöki **lábmosás** Pilátus-verés, liturgiai eredetű szokásának elnépiesedett formái még több helyen megmaradtak a 20. Századig.
- A megtisztulás gondolata a nagycsütörtök, illetve nagypéntek hajnali **szertartásjellegű mosakodásban**, vízhordásban, vízmerítésben közvetlenül is megmutatkozik.
- **Zöldcsütörtöknek** is nevezték. Ilyenkor a jó termés reményében zöldet, spenótot, csalánt főztek.

Nagypéntek:

- Krisztus halálának emléknapja. Ekkor a munkajellegű tevékenységek intenzitása csökken, a paraliturgikus tevékenységek száma nő. Jeremiás siralmainak eléneklése tartoznak e napok programjába. Ebben a periódusban került sor a paraszti környezetben is kidolgozott passiójátékok előadására.
- A protestánsok sem ettek húst. Tápió mentén: délben rántott leves, kifőtt tészta, vacsorára tej, aludttej, túró. Viszont ittak pálinkát! Zemplénben babsalátát ettek, este tejeskávét, túrós metéltet, tojáslevest. 1-2 szem fokhagymát kígyómarás ellen, pattogatott kukoricát gyomorfájás ellen. Ebédre bableves, mákos tészta. A nagypénteken sült kenyér kővé válna. Szeged körül viszont dagasztottak kenyeret, kiszáritották, és ha valaki vízbe fült, vízre tették, a közepibe szentelt gyertyával, és ahol kifordult, ott a holttest. Jézus megfeszítésének napja szerencsétlen nap. Nem ültetnek kótlóst, nem fogják be a lovat, de herélnek, megbélyegeznek ilyenkor. Boriban a kanász ilyenkor hajtotta ki a disznócsordát. Krumplit vetni legjobb nagyhétben. Búzát boronálni tilos, mert kiszárad.
- **Időjóslás:** ha ezen a napon esik, jó tavasz lesz. Zagyvarékason minden esőcsepp mérget hoz majd.
- **Víz:** betegségelhárító, tisztító, termékenységvarázsló → fürdeni kell, napfelkelte előtt. Csépan ekkor kellett hajnalba szótalan vizet hozni! Az ilyen víztől nem lesznek szeplősek, szépek lesznek. Sonkát, szalonnát megforgatják benne féreg ellen. Menyhén azért küldték a gyerekeket a patakra, hogy ne legyenek lusták. A szótalanvizet nevezik még hollóvíznek, rózsavíznek, aranyos víznek (ezeket nem muszáj csendben hozni). Mosdás után a lányok a fűzek alatt fésülködtek, hogy hajuk hosszú legyen. állatfürdetés, úsztatás is egészségvarázsló céllal.
- **Húsvéti nagytakarítás** meszeléssel. Nagypéntek éjjeli házasságjóslás: a lány megmosdott, de nem törülközött meg – a párnája alá tette a törülközőt, és a legény álmában megtörülte az arcát → az lesz a férje.

Nagyszombat

- Feltámadási **körmenet**
- **Nagytakarítás**
- **Féregűzés** – seprés közben kiabált az asszony: kígyók, békák távozzatok! Gyerekjátékban fennmaradt a kolompolás, edénycsörgetős házkörűszaladós féregűzés. A boszorkányokat is elhajtják ezzel.
- **Tűzszentelés:** Szent tüzet ekkor gyújtottak (évi egyszer nagyszombaton) – azt kivitték a szőlőbe, vetésbe: „Tüzet viszek, nem látjátok...”

Húsvétvasárnap

- A feltámadás ünnepe. Az ünnep már előző este a feltámadási körmenettel kezdődik. A különféle szintű cselekvések egyetlen csomópontban futnak össze: a húsvét Krisztus, a megváltó feltámadásának ünnepe, amelyre ember és környezete felkészült.
- Az újrakezdést hangsúlyozza a tűz és az ételek megszentelésére, a harangszó újbóli felcsendülésére, a határ megkerülése.
- A **határkerülés** egyik változata a palócoknál a Krisztus-keresés.
- A húsvéti **ételszentelésre** vagy a nagyszombati körmenet után, vagy húsvét vasárnapján kerül sor. A megszentelt ételek közé tartozott a bárány vagy sonka mellett a kalács és a tojás, esetleg a bor is.

- A húsvét vasárnapja megnyitja ismét a **mulatságok** rendezésének lehetőségét. A bálok jelentőségét csak növelte az, hogy a szórakozás mellett a húsvétra szinte kötelező új viseletek bemutatására is alkalmat adtak.
- **Határjárás** is, hajnalban. Egyházi külsőségekkel mentek, de célja a vetés védelme, a fiatalok megismertetése a határokkal, határjelekkel. Dobpergés, sípszó kísérte a gyerekek elverését, akik első ízben jártak a határmezsgyén. Maros-Torda megyében a határjárók összegyűltek a húsvéti didergésre, amikor is: megesett lánynak bölcsőt ajánlottak, tolvajnak börtönt, hanyag papnak keresztelnivalót, részeges kántornak pálinkát. házaktól utána tojást gyűjtöttek.
- Nem főztek, nem varrtak, trágyát nem hordtak ki, nem sepertek (mert elsepernék a locsolókat). Állatot nem fogtak be, nem hajtottak ki. **Víz** szerepe fontos: aki hamarabb merít, szerencsés lesz. Napfelkelte előtt Moldvában a jégeső ellen vizet öntöttek a keresztútra. Piros tojást tettek a mosdóvízbe, hogy egészségesek legyenek (vagy a tojást a homlokához ütötték a családtagnak, hogy ne fájjon a feje. Ételek: sonka, kalács, tojás, szentelt bort, kocsonya, pálinka. Szentelnek ételt kosárban. Pándon töltött káposztát készítettek, rántott húst. Egy tojást annyifelé vágtak, hány családtag, hogy egységben maradjanak. hazafelé a szentelésről futva jöttek. Aki elsőként ér haza, jó dolgos lesz, jó vetése lesz stb. A szentelt ételek maradékát max. elégették, vagy hamujával szapultak (Bukovina). A szentelt sonka csontját gyümölcsfára akasztották, hogy sokat teremjen. Tyúkoknak adták a szentelt kalács morzsáját, hogy jól tojjanak. El is ásták, hogy a halottaknak is legyen belőle. Ebből kikelt a pászkamorzsa virág, minden évben terjedt.
- Dunántúlon: **Húsvéti zöldág-járás**. Székelyföldön a májusfa szerepe jelentős. Akinek a kapujánál nincs zöld ág, az rossz, vagy nincs szeretője. Alázat. Másnap öntözik őket piros tojásért és szerelmi zálogért, amit a lány viszonz.

Húsvéthétfő

- A profán ünneplés alkalma.
- **Locsolás** → a víz tisztító ereje, termékenységvarázslás. A locsolást a társadalmi kapcsolatok megerősítése egy játékos formájának tartjuk.
- Vízbevető, vízbehányó hétfő – a locsolás egykori módjára utal (kúthoz, vályúhoz cipelték a lányt, vödörszám rájuk locsolták a vizet). A kölnis-versikés locsolás újabb keletű. Ipolyságban tojást gyűjteni jártak előző este, egy megbeszéltnél háznál rántottának megsütötték. A héjat oda szórták, ahol haragudtak egy lányra. A még legény fiúk a keresztanyjukhoz, rokon lányokhoz jártak locsolni. A tojást galgamácsán eladták, belőle lett a táncmulatság. Esőindító mondóka lett pár locsolóversből. Andrásfalván nem locsoltak, csak a lányt kellett megváltani piros tojással, mint Krisztus a vérével. Volt, ahol 4-9 szál fűzfavesszőből font ostorral verték el (sibázták) a lányokat (közül itt ostorfonmásokat, tojásokról képeket Györgyi Erzsike nyomán a hat tájegységről). A tojás ősi termékenység szimbólum, a feltámadás jelképe. 12. sz. óta szentelmény. Természetes festékeik: hagymalevél, vadalmafa levél, bürökből zöldet, lencse levéből kéket. Itt ír a tojásírásról, karcolásról. Ezt tudjátok, nem? Nyugati határrészen savval is írtak tojást. Van berzselés (levelet gézzel rászorítanak), patkolás. Ma matricázzák is. Tojásjáték: kókányozás, türkölés, cucázás → 2 szemben álló tojásait egymásnak ütögeti és akié sértetlen marad, elnyeri a másiktól a törött tojást. Kokány = piros tojás neve.
- Húsvéti **ajándékozás**: gyerekeknek vettek csizmát (piros vagy sárgi). Ha egész évben mást nem is, ekkor muszáj volt. A húsvéti nyúl német hagyományból jön (az is szapora => termékenységgelkép). A gyerekek a 20-as évektől friss tavaszi fűből fészket csinálnak a nyuszinak, ahova az édesipar termékeit teszik. Nagy bálok ekkor.

Húsvétkedd

- **Visszalocsolás** ideje. A legények a kerteken át szöktek a mezőre dolgozni, nehogy összelocsolják őket az út mentén álló vödörös lányok.

Fehérvasárnap

- Húsvét vasárnapját követő vasárnap, a húsvéti ünnepkört zárja
- Fontos társadalmi funkciót töltött be a még nem házas, de már nem gyermek fiatalok körében.
→ **komatálküldés**
- Zala, Moldva: **mátkálás**, barátságkötés, komálás (komatálon hímes tojás, sütemény, bor, gyümölcs). Ha a kapott ajándékot – amit egy kislány versikével áthozott – elfogadták, a sajátjukkal kicserélték, visszaküldték. Ettől kezdve magázódtak. Ormánságban személyesen, pántlikával és perecekkel megrakva vitték mátkáláskor a tálat. A lány mátkáját megcsókolta, a következő esztendőben a mátkatálat viszonzta. Kaszálás kezdete.
- Zala, Somogy: húsvét utáni 1. vasárnap = „mátkáló vasárnap” (böjti időben tilos az eljegyzés, lakodalom). Komatál, mondóka. Barátság a síríg. Kicserélik a tojásokat. Kettőt vesznek el, egyet adnak vissza, mert ha kettőt adnának vissza, az csere volna! Fiúk: „tikmon”, tojáscoma. De a lányoknál fontosabb.